

FABRIKANTI

Kontserba fabrikaren nagusia (“fabricante”). Fabrika jabe horiek lehenik kontserba lantegien sortzaileak izan ziren, eta gero, gure garaian, lantegiak mantentzen zituztenak. *Antxobi sartzezanin fabrikantik kofraxe jutezin, an ettezan subastan antxobi erostea* (Txalupek antxoa ekartzen zutenean fabrika jabeek kofradiara jotzen zuten, han egiten zen enkantean antxoa erostera).

Kasu batzuetan, arduraduna (*lateru*), fabrikaren martxa guztia eramateaz aparte, arrainaren erosketaz ere bera arduratzen zen. Horregatik, zenbaitetan, herriko jendearen ahotan fabrikaren jabegoa arduradunari ezartzen zitzaion. Adibidez, nahiz eta jabea Agirreoa (“*Iturran*”) izan, “*Lesmeseneko fabrika*” esaten zen, fabrikaren ardura osoa Lesmes Arrizabalagak bere gain hartzen zuelako. Askondoren fabrika aipatzeko berriz, Segundo Ibaibarriaga zenez arduraduna, “*Segundoneko fabrika*” esaten genuen.

Alde batetik fabrika jabe herritarrak zeuden (Ortiz, Alegria, Guenaga, Agirreoa, Zelaia, “*Mai Toba*”...) eta bestetik horretara etorritako italiarrak (Dentizi, Bilante, Marino...). *Gure sasoiñ fabrikante asko euan Ondarrun* (Gure garaian kontserba lantegi jabe ugari zegoen Ondarroan).

Beste berba batzuekin bezala, honekin ere egiten da metatesia: *fabriki* ordeztu *fra(b)iki*. *Gaur eza etorri fraika* (Gaur ez zara fabrikara etorri).

FABRIKI

1.- Kontserba-fabrika (“*fábrica de conserva*”). *Fabrikak erri guztinzir euazen zabaldu* (Kontserba fabrikak herri osoan barrena zeuden sakabanatuta).

Gure inguruko lantegiak kontserba fabrikak zirenez, guretzat *fabriki* berbaren adiera bakarra horixe zen: kontserba fabrika. Entzuna genuen beste leku batzuetan bazirela mota desberdinetako fabrikak. Bestalde, *Boluneku* (familia horretakoak denak ziren mekanikoak) tailerra zela argi eduki arren, adibidez Eibarren zeudenak ez genekien garbi zer ziren fabrikak ala tailerrak.

Beste zenbait berbaz bezala, honekin ere egiten zen metatesia. Batzuek *fabriki* esango zuten zuzen eta garbi. Aldiz beste zenbaitek, azkarrago eta metatesia eginaz, *fraiki*. *Fraika juten asizazela?* (Hasi al zara fabrikara joaten?).

Herrian kontserba-fabrikak aspalditik zirela entzun izan dugu. Gure amak-eta, beraiek hantxe ibili zirelako-edo, *Guenaganeku* aipatzen zuten maiz. Geroago italiar (Dentizi, Bilante, Marino, Scola...) batzuk etorri eta kontserbari indarra eman omen zioten. Gure garaian *Zubi Barri* eta *Astilleru* inguruan baziren makina bat: *Alegrianeku*, *Segundoneku*, *Silberioneku*, *Mai Tobaneku*... Herrian zehar baziren gehiago. Ni neu, azpimarratutako guztietara joan izan nintzen. Hasi, *komuniñoi txikixe* (lehen jaunartzea) egin ondoren; zortzi urte izango nituen gutxi gorabehera.

Umeok zer lan egiten genuen? Antxoari burua kendu, pena eta errukirik gabe; buruarekin batera tripak atera eta sailkatu: handiak kopalet (saski txikia) batera, eta txikiak bestera. Hortik aurrerako prozesua beste batzuen esku geratzen zen.

Neska-mutilok, zazpi edo zortzi urtetik hasi eta hamabi edo hamahiru urte bitartekoak izaten ginen. Neskak, apur bat nagusiagoak ere bai. Mutilak, hamahiru urterekin itsasora joaten ziren gehienak. Prozesuaren beste maila batean, andrazko helduak aritzen ziren, eta gizonezko bat (edo bi): *lateru* (latak egiten eta orokorrean mantenu lanak burutzen zituen).

Ni *Silberioneko* fabrikari hasi nintzen, baina gero, gorabehera batzuk izan ezik, beti *Mai Tobanin* jardun nuen. *Lateru*: Rufino (Belaustegigoitia Etxaburu). Gizon handia zen Rufino, bere txapel eta guzti. Denen gainetik agintzen zuena, eta beti fabrikari egoten zena: *Mai Tobaneko Miren*, Miren Zelaia. Gure lanaren ardura zutenak: Begoña Arrizabalaga Aranbarri eta Maitena Zelaia Osa. *Eskribienti*: Domingo Azpiri. *Euneko biarra amaitzen gendunin*, *Domingok emoteozkun diru* (Eguneko lana bukatzean Domingok ematen zigun dirua). Fabrika

hartan lan egiten zuen Goiko Kaleko andre bat ez zait behin ere ahaztu: *Mai Dominge* (Maria Dominga). Justo tanborreroaren emazte Fernandak ere hantxe jarduten zuen.

Gatz eta kresal usaina hezurretaraino, baina, pozik etxera. Gu pozik eta ama ere bai. Egunean hamar ordu egiten genituen, beraz, hamar duro etxera: orduko duroa. Arrautza frijitu osoa norberetzat, orduan baizik ez genuen izaten. Gure amak, osterantzean, hamar lagunentzat bi arrautzarekin egiten zuen tortilla. Nola? Ez dakit.

Oraingo ikuspegitik begiratuta, baldintzak oso gogorrak ziren: dena zen bustia eta zikina. Mantaltzat zaku lodiak, eta oinetan abarketak zurezko oinetako berezi batzuetan (*traskuk*) sartuta. Etxean ere dutxarik ez. Igerian egiteko moduko eguraldi epelak heldu bitartean, antxoa usainik ezin kendu aldetik.

Fabrikara joan arte nik ez nuen jakin “munduan neskak zirenik ere”. Neska-mutilen arteko erlazioen berri hantxe esnatu zitzaidan. Horretan fabrika izan zen nire lehen eskola. Nagusiagoak (neskak batez ere) kantatzen hasi eta norbere izena aipatzen zutenean, eta ondoren neska batena, horrek lotsaz aparte, amorrazioa eta ze pentsatua ematen zuen: *Jesus Marik eñexeban lastozko xubixe, andixeik pasateko Pilare txikixe. Asi zan pasaten da jausi zan zubixe; Jesus Marik artu eixeban sentimiento andixe*.

Udaberrian, antxoa agertzen hasten zenean, zain-zain egoten ginen ea gure fabrikako ordezkariak, kofradian egiten zen enkantean antxoarik hartzen ote zuen. Horren arabera izaten zen fabrikara joatea ala eskolara. Eskolara baino fabrikara nahiago izaten genuen. *Antxobi arturabela ta bixar goxin fabrika juteko* (Antxoa hartu duela eta bihar goizean fabrikara joateko). Oso gogorra zen, baina, pozik. Goizeko orduak etenik gabe betetzen genituen; arratsaldean, merienda jateko izaten genuen ordu erdiko tartetxoa, eta segi berriro iluntzera arte. Egunean hamar ordu.

Orduan, orain bezala, legez umeek ezingo zuten lanean jardun, baina, premia larria denean, ze erremedio. Orain (2005) munduko bazter askotan horixe ari da gertatzen: umeak lanean, baldintza makurretan, gu orduan bezala. Lantzean behin, “inspektoreak” agertzen ziren herrian, justu horixe kontrolatzeko asmoz, baina, alde zurretik jakiten zenez, fabriketan ari ginen ume guztiok bidaltzen gintuzten mendira; eta herritik alde egiten zutenean, berriro lanera. Inspektore haien mugimenduak ongi kontrolaturik egoten zirenez, umerik inoiz ez zuten lanean harrapatzen.

Gure amak fabrikara baino gusturago bidaliko gintuen eskolara; eta beste ama askok ere bai premiarik izan ez balute. Dena den, fabrikako oroimen txarrik ez dudala aitortu behar.

Antxobi, tiñi, pipi, salmueri, gatza, maxe, moñuk, astuk, lateru, enpakadorak, maistrak, kopaleta, antxoba-buruk, latak, arrixak, traskuk, amantalak, fileti... Besteak beste, berba horiek ziren garai horretako gure hiztegia osatzen zuten berbak.

Guk ez genuen erabiltzen, baina, sarri entzun bai *salazoi* berba. “Salazón: acción y efecto de salar carnes o pescados. Acopio de carnes o pescados salados. Industria y tráfico que se hace con estas conservas”.

Leire Bilbaok, *Berria* egunkarian zuen txokoan (2005-12-14) kontserba fabrikari lan egiten duten emakumeen lan egoeraz idatzitako zutabea honela hasten du: “Amaiak usain itsaskorra dauka. Lanetik irteteaz batera dutxa bat hartzeko amorratzen egoten da ia beti. Lotsatu egiten da bere usainaz; arrain usainaz. Amaiak kontserbagintzan egiten du lan”. Fabrikara joaten ginenok ez genuen dutxarik etxean. Etxean dutxa zutenek ez ziren fabrikara lanera joaten. Ordea, horrek ez du esan nahi fabrikara joaten ez ziren guztiok dutxa zutenik etxean, ezta gutxiagorik ere. Arrain usainaz ez ginen lotsatzen, inguruko guztiok izaten baikenuen usain bera.

“Ni antxobiai buru kentzea Lesmesenea jutenittan. Bagenkixen a fabriki Agirreoana zana, bañe geu-pe beti Lesmeseneku esaten gendun. Da baten entera giñan Askondonin gexa paatebela. Askondoneku zan a fabriki; orixotarra-ero, getaxarra-ero zan jaui. Segundo zan enkargau, eta erosi tte dana berak Segundok etteban. Topaneban kuadrilli, neu nittan jefi te esanetzen, da danok Askondonea. Urrengo eunin Askondonin buru kentzen gabizela nun presentaten gazku Lesmes. Ateso danok. Inor atrebiubes Lesmesei arpeire beatzen-be. A pasa zan. Arratsaldin batu giñan da esanetzen: “Zu, bixar danok Lesmesenea”. Bixamonin danok

Lesmesenea. Baki, baki eñ gendun. Da, oba. Ze, suak etteko gasolle-ta berak emoteozkun-de, orixo zarrak fabrikakuk-eta, barrilla zarrak-eta. (Etxaburu Barbarias Jose).

(Ni antxoari burua kentzera Lesmesen fabrikara joaten nintzen. Bagenekien fabrika hura Agirreoa-rena zela, baina, guk ere beti *Lesmeseneku* esaten genuen. Eta behin batean jakin genuen Askondo-ren fabrika gehiago ordaintzen zutela. Askondo-rena zen fabrika hura; jabea oriotarra-edo, getariarra-edo zen. Segundo zen fabrikako arduraduna, eta arraina erosi ere berak Segundok egiten zuen. Koadrila aurkitu nuen, ni nintzen nagusi eta buru, eta nik esanda bezala denok Askondoren fabrikara joan ginen. Biharamunean Askondorenean burua kentzen ari ginela hara non etortzen zaigun Lesmes. Denok estu eta larri. Lesmesi aurpegira begiratzeko baino lotsatiago. Hura pasatu zen. Arratsaldean elkartu ginen, eta ni buru nintzenez, honela esan nien: “Bihar denok Lesmesen fabrikara”. Biharamunean denok Lesmesenera. Bakea, bakea egin genuen. Eta hobe horrela. Izan ere, San Joan bezperako sua egiteko gasolioa, fabrikako olio zaharrak eta upel zaharrak berak ematen zizkigun).

2.- *Fabrikako kántak*. Kontserba fabrika lanean (antxoari burua kentzen) ari ginen bitartean kantatzen genituen kántak gaztelaniaz. *Astillerukuk gaur bazkaxe eukirabe eta bazkalostin fabrikako kántak kantaten eondi* (*Astilleru* auzokoek gaur bazkaria izan dute, eta bazkalostean “*fabrikako kántak*” abesten aritu dira).

Garai hartan irratirik ez genuen etxean (gutxi batzuk bazuten), eta udaberrian, antxoari burua kentzera joaten ginenean, kontserba fabrika entzun, ikasi eta kantatzen genituen gaztelaniaz orduan irratitik lau haizetara zabaltzen ziren abestiak. Oso gogoan dut horietako bat: “*Agustinita en el baile, ha perdido su peineta...*”. “Baile” eta “perder” banekien zer ziren, baina “peineta” ez. Gure fabrika (*Mai Tobanin*) behintzat asko kantatzen zen. Sarri kantatzen genuen beste bat: “*Dos de mayo, dos de mayo, y después la primavera, y después la primavera*”. Abesti horien doinua ere ez zait ahaztu.

Ondarroako abestiak, elizakoak, eta lantzean behin abertzale kutsukoak ere kantatzen genituen. Azken hauekin kontu handia eduki behar zen. Izan ere, fabrika hartan abertzale giroa nagusi zela uste dut, baina, baziren beste aldekoak ere. Nik bederatzi edo hamar urte nituela (1954-55), frankismoaren garai bete-betea bizi ginen.

Erlijosio kutsukoak eta bestelako euskal abesti tradizionalak etxean, elizan eta kalean ere entzun eta kantatzen ziren, ordea, “*fabrikako kántak*” aipatzean, gaztelaniaz abestutako horietaz ari gara.

FAENI

Makurkeria, okerkeria (“faena”, “mala pasada”). *Areik etxi ixikoi erosi eitzen, eta mesere etteotzelakun faeni eitzen* (Haiek izebari etxea erosi egin zioten, eta mesede egiten ziotelakoan makurkeria egin zioten).

Ironiaz, gehienetan “ederra” adjektiboaz apaintzen dugu. *Ederra faeni eizta orrek aluorrek!* (A zelakoa egin didan madarikatu horrek). Berba hau ernegazio eta umore txarrez uztarturik agertuko zaigu. *Olako faenaik ettemozta ikusikorau bera-pe* (Horrelako makurkeriarik egiten badit, berak ere izango du ordaina).

FÁJI

Margo desberdinez, txalupetako tximinian egiten zen marra zabala; edo txaluparen margoa eta azpiko margoa (patentea) bereizteko tartean ematen zen beste kolore bateko marra. *Akarregik pintura berdin azpizan faja zurixe eukituban* (*Akarregi* txalupak bere margo berdearen azpiko aldean, marra bat izaten zuen, zuria).

Txalupen kolorea txit esanguratsua zen, eta urrutitik ezagutzeko lehen ezaugarri nabarmena kolorea izaten zen. Kolore berdintsua izanez gero, gainontzeko xehetasunetan jarri behar arreta. *Baltza* (*Tobaneku*), *Berdi* (*Akarregi*), *Zurixe* (*Sabaseneku*), eta *abar*. Txaluparen kolorearen arabera, tximinia beste kolore batean. Denek izaten zuten tximinian, aparteko marraren bat, beste kolore batez: *faji*. *Luzianak tximinixe berdi eukan, enda tximinixan faja zurixe* (*Luziana* izeneko txalupak, tximinia berdean marra zuria zuen).

“Bafora pinttaten bazan berdi, azpiko aldin patenti emoteakon. Ba, patentin de baforan pintturin artin emoteakon beste kolore bateko pinttura erraxi: faji ero listi esateakon. Batzuk atzetik aurea eukitteben faji, eta beste batzuk erdittik aurea ero atzea”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Txalupa berdez margotzen bazen, azpiko aldean patentea ematen zitzaion. Ba, patentearen eta txaluparen margoaren artean ematen zitzaion beste kolore bateko marra: *faji* edo *listi*. Batzuek atzetik aurreraino izaten zuten *faji*, eta beste batzuek erditik aurrera edo atzera).

FÁLTA

1.- Falta (“faltar”, “sentir carencia”). *Falta* berbik, *on* eta *gure* sasoiñ eztau bardiñ esan nai. *On etxitan ordun denda batzutan baño gauza gexa eukitteouz, eta lantzin-lantzin esaten da: au faltara ero besti faltara. Iual etxin iru-lau gatz klase euki, eta “gatz seie faltara” esateou. Ori faltatire ala?* (Falta hitzak, orain eta garai hartan ez zuen esanahi bera. Orain etxeetan, garai hartan denda batzuetan baino genero gehiago izaten dugu, hala ere, noizbehinka honela esaten da: “hau falta zaigu edo bestea falta zaigu”. Adibidez, etxean hiruzpalau gatz mota eduki eta “gatz xehea falta da” esaten dugu. Hori, faltatzea al da?).

Zer falta zaizu? Gaur egun badirudi, ez daukagun guztia falta zaigula. Garai hartan berriz, falta zitzaizuna zer zen? Behar izan, baina, ez zeneukana. Beraz, orain askoz gehiago izanik, ematen du gehiago falta zaigula, gehiago behar dugulako. Orduan, gutxiago behar genuelako, gutxiago falta zitzaigun.

Zerbait berezia, jateko gutiziaren bat, nonbaitetik heltzen zitzaigunean, gure joera berehala jatea izaten zen. Gure amak berriz, gorde nahi izaten zuen, “*Inor datorreneako*” (Norbait datorrenerako) esanez. Horrelakoetan sarri errepikatzen zuen: “*Nai danin jan ez, da birdanin falta ez*” (Nahi denean jan ez, eta behar denean falta ez).

2.- Falta (“falta”, “lo contrario de buena en el juego de la pelota”). *Ontzat emon dabe bañe, ori falta ixan da* (Ontzat eman dute baina, hori falta izan da). *Falta sarri ettemozu, gero irabaziko zu partidul!* (Falta sarri egiten baduzu ez duzu inoiz partidarik irabaziko). *Juezak eskoik eztau altsa, bañe nik usteot falta ixan dala* (Epaileak besorik ez du jaso, baina, nik uste dut falta izan dela).

Pilotan, *buelta* (berriz) ez bazen, bi aukera besterik ez zeuden: *falta* eta *buena*. Horren arabera ziren tantoak alde batera edo bestera. Guk ez genuen epailerik behar izaten, istilu handirik gabe erabakitzen baikenuen *falta* izan zen ala ez. Haserrea sortzeko arriskurik ikusten bazen, *buelta*. Pilotan sarri egiten genuenez, berba honek presentzia handia zuen gure ahotan. *Falta ixan da bañe buena emotze* (Falta izan den arren ontzat eman diote).

Partida bat jokatzeko, eta ikusleak zirenean, istilu eta zenbait eztabaida, ikusleei iritzia eskatuz konpontzen ziren. Ikusleen gehiengoaren iritzia jokalariek onartzen zuten, eta aurrera.

3.- Iraindu (“insultar”). Aditz laguna nor-nori-nork. *Nik eztotzat falta, bañe berak txarto arturau* (Nik ez dut iraindu, baina, berak gaizki hartu du).

4.- Falta izan (“faltar”). Aditz laguntzailea nor-nori. *Karteri faltaazta* (Diru zorroa falta zait). *Amen atunak faltariz* (Hemen hegaluzeak falta dira). *Esan dabe kajoiñ diru faltarala* (Esan dute tiraderan dirua falta dela).

Aditz honek, zenbait testuingurutan, lapurretaren susmoa zabaltzen zuen. “*Karteran diru faltaazta*”, esaten denean, ulertu behar da, hori esaten duenaren ustetan, diru-zorroan dirua zuela eta norbaitek lapurtu egin diola.

Beste testuinguru guztiz desberdinetan ere erabiltzen da. *Bostetan etorriko zala esaban da ondioik faltara* (Bostetan etorriko zela esan zuen eta oraindik falta da).

5.- *Fálta eiñ*. Behar izan (“necesitar”). *Tortilli attaturrot nik, bañe tortilli etteko arrautzik falta etteozta* (Tortilla aipatu dut nik, baina, tortilla egiteko arrautza behar dut).

FÁLTAK ARTÚ

Faltak hartu, akatsak nabarmendu (“criticar”). *Iñoi faltak ártzen ibillibaik oba leuke orrek beorrenak zuzenduko baleukez* (Inoren akatsak nabarmentzen jardun gabe, hobe luke horrek bereak zuzenduko balitu).

FÁLTI

1.- Errua (“culpa”). *Kulpaik ñoi ez bota neure falti ixan da-ta* (Kulparik inori ez bota errua nirea izan baita).

2.- *Fálti artú*. Norbaiten edo zerbaiten falta hartu (“echar en falta”) *Olakoxe egunetan ártzen dot Pedron falti* (Horrelako egunetan hartzen dut Pedroren falta).

Kontuz, izan ere azken boladan gaztelaniako formaren (“echar en falta”: *faltan bota*) eragina nabaritzen baita; eta ez bakarrik kale hizkuntzan, komunikabideetan ere bai.

FALTIAZ EÓN

Faltiaz eon. Faltaz egon, hilekoaren faltan, hots, haurdun.

“Ezkondu nittanin amalau illabete arte eneban umeik euki. Umi euki nebanin, Juan Jose, etxin geatu nittan, da neure egunak einittuzenin, osta-be fabrika, ama neukan-da. Ama illgaztanin etxin geatu birrixanittan. Orduntxe neuau Xantiaz illebeteko faltiaz-ero”. (Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Ezkondu nintzenez, hamalau hilabete arte ez nuen umerik izan. Haurra izan nuenez, Juan Jose, etxean geratu nintzen, eta egun batzuk bete ondoren, berriro kontserba fabrikara lanera, ama bainuen etxean. Ama hil zitzaizkidan, etxean geratu behar izan nuen. Orduntxe nengoen Xantiren haurdun, hilabeteko faltaz).

Garai bateko emakumeen hiztegi partikularrean berba honek leku handia zuen. Guk tripa handidun andre gazte ugari ikusten genituen, baina, *faltiaz eon* eta horrelakorik entzun ez; eta entzun arren ez genuen tutik ulertuko.

FALTÓI

Iraintzailea (“faltón”). Emakumea bada, *faltoni*. Lagun hurkoa eten gabe iraintzeko joera duenari deitzen zaio horrela. *Ori faltoi andi bata* (Hori iraintzaile handi bat besterik ez da). *Goiko Isabel faltoni galanta* (Goiko Isabel iraintzailea galanta da).

FALTSÚ

Faltsua (“falso/a”). Pertsona faltsua: gauza bat pentsatu eta beste bat esan; gauza bat esan eta beste bat egin. *Pertsona fáltsuk oba ixatezan apartin eukitti urrin eukitti baino* (Pertsona faltsuak, hobe izaten zen urruti edukitzea hurbil edukitzea baino).

FALTSOKEXI

Faltsukeria (“falsedad”). *Faltsokexi baabill orrek naiku* (Faltsukeria ugari darabil horrek).

Hortik *faltsokexan* edo *faltsokexatan* (faltsukerian, faltsukerietan) ibiltzea. *Faltsokexan dabillenak laste ataten dau beran itxuri* (Faltsukerian dabilenak berehala ateratzen du bere itxura).

FAMÁU

1.- Abila, trebea (“diestro/a”, “hábil”). Edozertan (kirolean, lanean, ikasten, zeinahi tresna erabiltzen) abilezia duenari ezartzen zaio adjektibo hau. Zalantzarik ez dago berbak hor duela erroa, baina, guk ematen diogun adierak, “fama” nahiz “famatua” (sonatua) berbarekin ez du zerikusirik. *Famaux gexenetan gauzak ondo etteottuz; makalak ostea, ixe beti txarto* (Trebeak, gehienetan gauzak ondo egiten ditu; abila ez denak berriz, ia beti gaizki).

Berba honen antonimoak ere presentzia handia du gure eguneroko berbetan. Abileziarik ez duena *makala*. Erdibiderik ez zegoen: *famau* ala *makala*.

2.- *Famáu ixán*. Trebea izan (“ser diestro/a”, “ser hábil”). *Ori mutilloi pelotan famaure* (Mutil hori abila da pilotan). *Ori neskioi bizikletan da famau* (Neska hori bizikletan da trebea). *Gure txixixe jaten famaure; nausixe ostea, makala* (Gure txikia jaten trebea da; nagusia berri, eskasa). *Ni ena famau koziñan* (Ni, sukaldaritza ez naiz trebea).

3.- *Famáu ez ixán*. Ohiturarik izan ez (“no tener costumbre”). *Tortilliai kipuli etten ena famau; batzuk ostea, beti etteotze kipuli tortilliai* (Nik tortillari tipula egiteko ohiturarik ez dut; batzuek berri, beti egiten diote tipula tortillari). *Gure atte marmittakuai ardau zurixe etten ezan famau; marmittakuai koñaka etteotzan* (Gure aitak marmitakoari ardo zuria egiteko ohiturarik ez zuen; koñaka egiten zion marmitakoari).

FAMÍ

1.- Sona, fama (“fama”). Pertsona nahiz gauza bati buruz izan dezakegun iritzia. Beraz, hau, txarra ala ona izan daiteke. *Orrek fama txarrauke* (Horrek fama txarra du / Horretaz jendeak duen iritzia makurra da). *Arek andrik ezeukan fama onik* (Emakume hark ez zuen fama onik).

2.- Sona handia, ospea, entzutea (“buena reputación”). Adjektiborik ez du behar izaten, beti zentzurik onenean ulertzen baita. *Orrek taberniorrek famiauke* (Taberna horrek ospe handia du).

3.- *Famí emón*. Goraipatu, aintzakotzat hartu (“ensalzar”). *Fami emotza orrek zuk eizun marmittakuai* (Itxuran goraipatu du horrek zuk egin duzun marmitakoa). *Fama gexei emoteotzazue ta or dabill arro-arro eiñde* (Gehiegi goraipatzen duzue, eta hor dabil oilarraren pare harro-harro).

FAMILIXI

Familia (“familia”). Ahaidetasunak lotzen dituenen multzoa; berez, etxe berean bizi direnak; bereziki gurasoek eta seme-alabek osatzen dutena. *Sasoi baten gure etxebarrun familixa andixak bixi giñan* (Garai batean gure auzoan familia handiak bizi ginen). *Familixan printzipalena, asarreak alkarreaz ondo konpontzi* (Familian garrantzizkoena da haserterik gabe elkarrekin ongi konpontzea).

FAMILIXI EUKÍ

1.- Familia izan, alaba edo semea erditu (“parir”). *Karmelek atzo eukiban familixi* (Karmelek atzo izan zuen umea).

2.- Seme-alabak izan (“tener hijos/as”). Norbaitek seme-alabarik duen galdetzeko ere lokuzio bera erabiltzen dugu. *Familixaik baauke?* (Seme-alabarik ba al du?) Erantzuna baiezkoa baldin bada, zehaztuta ematen da: *Bai. Neska bi tte iru mutill* (Bai. Bi neska eta hiru mutil).

FANATIKU

Itsua (“fanático/a”, “integrista”). Politika, erlijio nahiz beste zernahi zaletasunetan, besteen iritziei lekuri eman gabe muturreko iritzia defendatzen duena. *Fraixkomari Realan aldeko fanatiku zan* (*Fraixko Mari* Errealaren aldeko itsua zen).

FAOLA

Farola (“farola”). *Argixe etteko faolak barrun kandel birrixateban biztute* (Argi egiteko farolak piztutako kandela behar izaten zuen barruan).

Guk *farola* nahiz *faola* entzun izan genuen; aurrekoek, aldiz, *fadola* ere bai: kristalezko kutxatxo bat barruan kandela zuela ilunpean argi egiteko. Garai batean txalupetan ere horrelakoak izaten omen zituzten.

Garai hartan asko zeuden, eta geuk ere behar genuenean aise eskuratzen genuen, Gabon egunean etxez etxe abestu eta dirua biltzen jarduteko.

FAOLERU

Bisigutan, arrantza egiteko lekura, kalara, heltzean, treta botatzeko, hots, arrantzan hasteko, seinalea ematen zuen txalupa. *Faoleruk txistu jo arte iñok eziñ ixateban tretaik erria. Arek*

txistu jo aurretik tretzi erriatebanak multi eukan (Faoleru deituriko txalupak txistua jo bitartean inork ezin izaten zuen tretza uretaratu. Hark txistua jo aurretik tretza botatzen zuenak isuna izaten zuen).

“Erri bakotxin faoleruk eotezin ixentata. Beste txalopak faoleko argixe zurixe eukitteben, faoleruk ostea gorrixo. Faoleruk ero txistolaxak esateotzen. Kalan danak batu eta faoleruk txistu jotebenin, erria tretzak. Areik txistu jo bittartin iñok zirkiñi-pez”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Herri bakoitzean *faoleruk* deituriko txalupak izaten ziren izendatuta. Beste txalupek faroleko argia zuria izaten zuten, *faoleruk* ostera, gorria. Txalupa horiei, *faoleruk* nahiz *txistolaxak* deitzen zitzairen. Kalan, arrantza lekuan, denak bildu eta *faoleruk* txistua jotzen zutenean, tretzak uretara. Haiek txistua jo bitartean inork ez zuen zirkinik egiten).

FAORI

Mesedea (“favor”). *Faore galanta eiztan niri orrek* (Mesede handia egin zidan niri horrek). *Pertsonan artin faorik etti ondora, bañe, txandaka ixatekotan* (Pertsonen artean mesedeak egitea ondo dago baina, txandaka izatekotan).

FAORE

1.- Alde, fabore (“a favor de”, “en favor de”). Aurretik ezartzen zaion izena edo izenordea beti edutezko kasuan (noren) azalduko zaigu: *nire faore* (nire fabore), *Iñakin faore* (Iñakiren alde), *zeñen faore* (noren alde).

Gehienetan, norbaiten *faore* dagoenak, ezin izaten du ezer egin, hots, gogoia edo nahia baizik ez du adierazten. *Ni Olaizolan faore* (Ni Olaizolaren alde). Horrek, Olaizolak irabaztea nahiko lukeela baizik ez du adierazten.

Gurasoeekin batera pilota partida ikusten telebistaren aurrean jarri orduko galdetzen zuen neskato batek: “*Zeinen faoregaz?*” (Noren alde gaude?). Gauzak garbi nahi zituen hasieratik.

Beste zenbaitetan, ordeia, alde egon, zerbait egiteko aukera izan eta egiten saiatzen da. *Presun faore manifestaziñoi eiñddou* (Presoen alde manifestazioa egin dugu).

Apustuak ere norbaiten alde egiten dira. *Zeñen faore eizu posturi?* (Noren alde egin duzu apustua?).

2.- *Faorez*. Mesedez (“por favor”). *Faorez, kendu zattez paretik* (Mesedez, ken zaitez paretik). *Faorez, esangoztazu Jospa Akerra nun bixiran?* (Mesedez, esango al didazu Jospa “Akerra” non bizi den?).

FART

Zerbait botatzea adierazten du. Zerbait hori objekturen bat, egia bat, irain bat edo beste zernahi izan liteke. *Diskusiñoiñ asizín de fart arriko trapu arpeire* (Eztabaidan hasi ziren, eta halako batean harraskako zapia bota zion aurpegira). *Fart botatzan milleku mai gañea* (Mila pezetakoa bota zion mahai gainera).

FASTIIXA

Izorratu, amorrarazi (“fastidiar”). *Neuri ederra eizta, bañe bera-be fastiixakot* (Niri ederra egin dit, baina, bera ere izorratuko dut).

Izorra berba inoiz entzuten genien aurreko belaunaldikoei testuinguru jakin batzuetan, oso gutxitan, baina, haiek ere gehienetan *fastiixa* esaten zuten, eta guk beti. Gure eginkizuna zen, nor eta nola *fastiixa*, okerkeriak eginez.

FATOIXI

Autobusen geltokia (“parada de autobuses”). *Kikirri Kalandixan bixi zan bañe guk ez gendun Kalandixan ikusten Fatoixan baño; gu ez giñan Kalandire jutun, bera etortzezan fatoire paketik-eta partiutea* (“Kikirri” Kale Handian bizi zen, ordeia, guk ez genuen Kale Handian ikusten,

gure auzoan, *Fatoixan* baizik; gu ez ginen Kale Handira joaten, bera etortzen zen autobusen geltokira paketeak-eta banatzera). *La Espeantza autobusak fatoixatik urtetebe Deba, Bilboa, Lekattoa, Markiña eta Eibarrea* (*La Esperanza* konpainiako autobusak geltokitik irteten ziren Debara, Bilbora, Lekeitiora, Markinara eta Eibarrera).

Autobusen geltokia, *fatoixi*, gu ibiltzen ginen auzoan, *Kanttopin*, zegoen.

Herritik bidaltzen ziren zorro eta merkantzia (arraina izan ezik) guztiak handik pasatzen ziren; hantxe “fakturatuta” bidaltzen ziren kanpora. Autobusak, berriz, handik irten eta bertara itzuli, gure auzora, *Kanttopera*. Txofer, “kobratzaile” eta inguruan ibiltzen ziren langile guztiak ezagutzen genituen. Herriko gune neuralgikoa zen. Kanpotik zetozen, *biajante* eta gainontzeko “forastero” guztiak pasatzen ziren *fatoixatik*. *Yokuirare-be antxe bueltan ibilltzezan maletak-eta karriaten* (Goitizenez “*Yokuirare*” deitzen ziotena ere hantxe aritzen zen maletak-eta garraiatzen).

FEBRERU

1.- Otsaila (“febrero”). *Febrerun, ordun bentzat, otz etteban, eta on-be bai* (Otsailean, garai hartan behinik behin, hotz egiten zuen, eta bai orain ere).

Hilabeteen izenak entzuten genituen euskaraz gurasoek esaten zituztela, baina, guri gaztelaniaz sartu ziguten buruan eta horrela ikasi genuen. Orain ere, nik gaztelaniaz euskaraz baino errazago esaten ditut.

Berba honekin metatesia egiten zuenik ere bazen: *febreru / freberu*. *Gure Julian freberukure* (Gure Julian otsailekoa da).

2.- Karramarro mota bat. Bizardun karramarroa, oso gutxitan ikusten genuena; beste guztien artean berezia. *Atzo febrero bi atrapa genduzen atxetan* (Atzo, *febreru* deituriko bi karramarro harrapatu genituen harkaitzetan).

FEDÍ

1.- Fedea, sinesmena (“fe”). *Guk siñisten dou bañe, mundun ondioik fedebaiko askora, ta fedeik eztaukena inpreñureru* (Guk sinisten dugu baina, munduan oraindik federik gabeko asko dago, eta federik ez duena infernura doa). *Guri esateozkuen fedi zala ikusten eztana siñisti* (Guri esaten ziguten ikusten ez dena sinestea zela fedea). *Jangoikuaz siñisti-be fedi eukitti zan* (Jainkoarengan sinestea ere fedea edukitzea zen).

2.- *Fedé oneku*. Fede onekoa, maleziari gabea, susmo txarrik hartzen ez duena (“persona de buena fe”, “persona sin malicia”) *Miel beti ixangatzu fede oneku*. (Migel beti izan da maleziarik gabea). *Orrei beste guztik eroze etteotze, beroi fede onekuralako* (Horri, fede onekoa delako, beste guztiek nahi dutena egiten diote).

3.- *Fedé onín*. Fede onean, borondate onez (“de buena fe”). *Danok pentsaten gendun a fede onin ebillela* (Denok uste genuen hura borondate onez ari zela).

4.- *Fedí emón*. Zerbaitengan sinestea nahiz norbaitek esan duena sinestea, norbaitek esan duenaz fidatzea. *Mikelek esan dabenai zeuk emoteotzazu fedeik?* (Mikelek esan duena sinesten al duzu?).

5.- *Fedí zeozerreí ixán*. Zerbaitengan edo norbaitengan konfiantza izan. *Barotzat nik arei fedi* (Harengan badut nik konfiantza).

FELIPE

Herrian Felipe izeneko mutil edo gizon bat baino gehiago ziren. Guk Felipe izena entzuten genuen bakoitzean kantatu egiten genuen: “*Felipe konejo ati apurtu, bixar goxian kartzelan sartu*”.

FÉU

Itsusia (“feo”). Beste aukerarik ez zegoen, *guapu* ala *feu* izan. Noski, neska izanez gero, *fei* edo *guapi*. *Ori neskioi ezta fei bañe bai arru* (Neska hori ez da itsusia baina, bai harroa). *Ori neskioi, astun popi baño feiara* (Neska hori, astoaren ipurdia baino itsusiagoa da).

Nesken artean, nahiz eta nesken bat oso itsusia izan, *fei* gogorregia iruditu eta belarrira apur bat leunagoa egiten zen adjektiboa erabiltzen zuten (dute): *feilli. Begoña guapi zan; ostea beran aizta gazti feilli* (Begoña aurpegiz ederra zen; oster, bere ahizpa itsusi samarra).

FIARMONIKI

Horrela ere entzun zitekeen, baina, *piarmoniki* nagusitu zitzaion. Ikus, *piarmoniki*.

FIESTI

1.- Antolaturiko jaia (“fiesta”). *Eskolan fiesti eukiben* (Eskolan jaia eduki zuten).

Antolaturiko zerbait adierazten du: jokoak, abestiak, musika, lehiaketak, txapelketak...

2.- *Fiestan*. Alaitasunean eta kantuan (“manifestando alegría”). *Orreik bekuok fiestan dabiz* (Beheko horiek jai giroan dabilta).

FÍJA

Begiratu eta ikusi (“fijarse”). Jatorria gaztelaniako “fijar” hitzean aurkitu behar badugu ere, adiera ez da bera. *Fijaza arek ze eiñddaben?* (Ikusi duzu hark zer egin duen?). *Fija zure laune zetan dabillen* (Begiratu zure laguna zertan ari den).

FILAMI

Filamentu, harizpia (“filamento”). Berba hau konparaketarako baizik ez dut entzun izan; eta gehienetan argiketariei. *Julian, filami baño meiauara* (Julian, filamentua baino argalago dago).

FILETI

1.- Kontserbako prozesu osoa bete ondoren oliotan latan sartzen den antxoa xerra garbia (“filete de anchoa”). *Filete batzuk atakottuaz amarretaku etteko?* (Kontserbako antxoa xerra batzuk aterako al ditut hamarretakoa egiteko?).

Filetik zer egin daitezke? Prestatu, jan, eskaini, ekarri, eraman, erosi eta abar.

2.- *Fileterak*. Antxoa oliotan latetan jartzen aritzen ziren (diren) emakumeak. *Antxobiai buru kendu te gero, latetan sartzeben, eta denpora bat pasatakun, fileti. Fileteko biarra etten, andra nausixak ibiltezin; arei esateotzen fileterak* (Antxoari burua kendu ostean latetan sartzen zuten, eta aldi bat pasatutakoan, *fileti*. *Fileteko* lanean emakume nagusiek jarduten zuten; haiei *fileterak* deitzen zieten).

3.- *Fileti eiñ*. Antxoa kontserban jarri, eta bitarteko prozesu osoaren ondoren latan oliotan ipini jateko moduan, hots, azken pausoa burutu. *Ixez eiñ gendun bañe aurten antxobaik ezta eon da fileteik eziñ ixan dou eiñ* (Iaz egin genuen, baina, aurten antxoarik izan ez denez, ezin izan dugu antxoa kontserban prestatu).

4.- *Filetin*. Antxoak oliotan ipintzen. *Umetan fabrikan antxobiai buru kentzen ibiltten giñan. Eta andrak etteben filetin. Latan eondako antxobiai azala, azurre eta bizarrak kendu, eta orixotan ipiñi* (Umetan kontserba fabrikan antxoari burua kentzen aritzen ginen. Eta emakumeek jarduten zuten *filetin*. *Latetan* egoniko antxoari azala, hezurra eta bizarrak kendu, eta oliotan ipini).

Fileti egiten denean, antxoa oliotan latan sartu ahala, lata itxi egiten da. Hegaluzearekin ere gauza bera: hegaluze zatiak latan oliotan sartu eta lata itxi.

“Ni zortzi urteaz sartu nittan Dentizineko fabrikan, antxobiai buru kentzea. Bañe, gero, amabi urteaz filetin asi nittan Bartolo Scolanin”. (Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Zortzi urte nituela sartu nintzen Dentiziren kontserba fabrikan, antxoari burua kentzen aritzeko. Baina, gero, hamabi urterekin, Bartolo Scolaren fabrikan antxoak oliotan ipintzen aritzeko sartu nintzen).

FILOMENU

Tximuak *Tartzanen* filmetan baizik ez genituen ikusten. Ijitoren batzuk ahuntzarekin batera ekartzen zituztenean ere bai, urtean pare bat aldiz. Baina, guk abesten genuen hitzetan,

Tartzanen filmetakoei egiten genien aipamena: *Afrikako monu, filomenu*. Hitz horiekin bukatzen da *Astilleru* auzoko ereserkia. Ikus, *monu*.

FÍLLI

1.- Ilara, lerroa (“fila”). *Maxuk esatebanin filli etteko, zuzena enbirrixatezan, bestelaik baakixu ze euan: regliaz* (Maisuak agintzen zuenean ilara egiteko, ilara zuzena egin behar izaten zen, osterantzean, badakizu zer zetorren: erregelaz egurra). *Filli eskolan, elixan, zina juteko-ta etten gendun* (Ilara, eskolan, elizan, zinemara sartzeko-eta egiten genuen).

2.- *Fillan*. Lerroan, ilaran (“en fila”). *Ordun geuazen beste umeaz fillan erozetako jarri birrixaten gendun* (Garai hartan ume ugari geundenez, zernahitarako jarri behar izaten genuen lerroan).

Berba biak ezagutu eta erabiltzen genituen: *illaran* eta *fillan*. Orain kexatu egiten gara zernahitarako ilaran egon behar izaten dugulako. Pentsa, orduan, umea besterik ez zegoenean. Zerbait lortzekotan ilara luzeak jasan behar. Ilaran denbora luzea ematen zenean, *fillan-fillan* errepikatzen genuen; baina, helburua lortzen zenean konforme. *Antxe eonga fillan-fillan, bañe azkanin txandi allaazku*. (Luzaz egon gara ilaran, baina, azkenean txanda iritsi zaigu).

Prozesioetan, kaleetan zehar, gizonak kalearen bi ertzetatik *fillan-fillan* joaten ziren errespetu ederrean. Andreak, aldiz, prozesioaren atzeko aldean, eta ilararik gabe, denak multzoan, arropa beltzez jantzita, gaua baino ilunago. Urte osoan behin egiten zen prozesio bakar batean ikusten nituen andreak *fillan* (bi ilaratan) bakoitzak kandela eskuan zuela: Ostiral Santu egunean, iluntzean, Ama Doloretakoaren prozesioan.

Lerrorik ez zegoenean gertatzen ziren, istiluak, haserreak, negarrak, elkar zapaltzeak, azken finean zaharragoak jaun eta jabe. Hori ematen zen, bataioa izan eta zimitorioan jaioberriaren aita pontekoak dirua *bolo-bolo* botatzen zuenean. Han ez zen izaten ez *filla*ik ez ordenarik eta ez errespeturik: *aldabenak aldabena* (bakoitzak ahal zuena). Txikienek beti negarrez eta min hartuta bukatzen zuten, eta dirurik jaso gabe, noski: indarraren legea nagusi.

3.- *Filá indian*. Ilaran, bata bestearen atzean ongi lerrotuta (“en fila india”). *Ardixak fila indian ixuzen Antiuan gora* (Ardiak banan-banan, ongi lerrotuta zihoazen *Antiguara* bidean). *Baltz pillu ikustezan birintzir fila indian* (Beltz mordoa ikusten zen bidean zehar zihoazela banan-banan ongi lerrotuta).

FIN

Kito, akabo (“se acabó”). Zerbait bukatutzat, ahitutzat jo daitekeela adierazteko berba. *Beran denpora guztin amentxe bixi ixantzan a gurasukiñ. Juntzan Ameriketa, ta fin. A ezan sekule gexa etorri onutz* (Hura bizitza osoan hementxe bizi izan zen gurasoekin. Joan zen Ameriketara eta kito. Ez zen sekula gehiago itzuli). *Kaamelo guztik errepartiutuez; fin, ezta gexa. Berandu etorri za-ta, ezta kaameloik* (Gozoki guztiak banatu dituzte; akabo, ez dago gehiago. Berandu etorri zara, eta ez dago gozokirik).

Hauxe izaten zen hain zuzen (“the end”, “fin”), film baten bukaera iragartzen zuen berba. Ordea, zine aretora maiz joaten zirenek (gu ez ginen sarri joaten), berehala antzematen zuten filma bukatzen ari zela. Izan ere, ezustekorik ez zen inoiz gertatzen; filma ikusleek nahi zuten bezala bukatzen zen beti: *gaiztuk illdde, eta gazti te beran launak irabazten* (gaiztoak hilda, eta protagonista eta bere lagunak berriaz, irabazle). *Fin, amatture* (Akabo, bukatu da).

FIÑDDU

Findu, lirain bihurtu (“volverse esbelto”, “ponerse en linea”). Pertsonaren fisikoari dagokio. *Isabel len galanta euan bañe aspaldixan dana fiñddute ikusteot* (Isabel lehen gizena zegoen, baina, aspaldi honetan lirainduta ikusten dut).

FÍÑE

1.- Fina (“fino/a”). Adiera guztiz zabala du. Zernahi gauzari ezar dakioke. *Atzo ekarri zendun pastela fiñe euan* (Atzo ekarri zenuen pastela fina zegoen). *Orrettek erropiorretauke kolori fiñe!*

(Soineko horrek kolore fina du). Adjektiboa indartu nahi dugunean, errepikatuta. *Urreburu fin-fiñe euan* (Urraburua oso fina zegoen).

2.- Zintzoa, leiala, konfiantzazkoa, faltsukeriarik gabea (“fino/a”). Pertsonaren izaerari nahiz portaerari dagokio. *Ori neskioi biargin fiñera* (Neska hori langile zintzoa da). *Goiko Bittori beakatz atala baino fiñauara* (Goiko Bittori, baratxuri atala baino finagoa da).

FIÑÍN IBILLI

Fintasunez ibili, fin ibili, zintzo portatu (“portarse honradamente”). Beti fin portatu denaz ez da esaten, bide okerretik aritu denagatik baizik. *Sasoi baten okertute ibilli zan, bañe, aspaldixan fiñin dabill* (Garai batean bide okerretik ibili zen, baina, aspaldi honetan fin dabil). *Olaik fiñin baabill berak atakorau beran itxuri* (Orain arte bezala fin jokatzeko badu, berak aterako du bere itxura).

FÍRO

Berba honek porrota adierazten du (“fracaso”). Helburua ez lortzea, ezer gabe geratzea. Testuinguru ugaritarako balio du. *Antxoba sasoiñ zaiñ eondi, bañe, antxobik firo* (Antxoa garaia zain egon dira, baina, antxoak porrot egin du). *Txibitta jundi, bañe, firo* (Txibitara joan dira baina, esku hutsik itzuli dira; ez dute ezer harrapatu).

Berez, berba honen jatorria, joko bateko egoera jakin batean aurkitu behar dugu. *Ingelesin (fundoka)* jokoan (ikus, *ingelesein*) aritzean, joko eremua ezartzeko aldamenetan egiten ziren marretariko bata gaudituz gero, *firo* geratzen zen, hots, jokoz kanpo eta dirua galduta. *Erraxi pasazu te firo geatuza* (Aldameneko marra gaudituz duzu eta jokoz kanpo geratu zara).

FIR-FART

Gauzak modu zakarrean eta bortitzean burutzea adierazten du, eta haserre puntuaz ere bai. Berez, “*firt-fart*” da onomatopeia hau. Ordea azkar ahoskatzean, lehen zatia azken “t” galdu egiten zaigu. *Eiñddako biarran ordañe emotzan, bañe, bestik, diruk arpeire fir-fart bota ta eskapa eiban* (Egindako lanaren ordaina eman zion, baina, besteak, dirua aurpegira bortizki bota eta alde egin zuen).

FIT

1.- Ezer gabe geratzea, nahi zena lortu gabe, alegia. *Firoren* kidea eta sinonimoa. *Fillan naidanbeste denporan eon, da atzanin fit; billetebaik etxea* (Ilaran denbora luzean egon ondoren, azkenean, sarrerarik ez dute lortu).

2.- Aguazil baten goitizena. Gure garaiko aguazilen (Jose Auazille, Zeapio, “Arrialperra”, “Kantaleko”, “Matxoko”) ondoren etorri zen batek goitizena haxe zuen: “*Fit*”. Izena Kandido, beraz: Kandido “*Fit*”. *Kandido Fit, Mafun anaxi zan* (Kandido “*Fit*” “*Mafu*”ren anai zen).

FITXOIXI

Bihurrikeria, okerkeria, makurkeria (“fechoría”). *Okerkexak* egiten genituen, eta *fitxoixak* ere bai. *Zintzo porta gero, fitxoixaik eiñbaik*. (Zintzo portatu, okerkeriarik egin gabe). Hori esaten zigunak bazekien guk horretarako aukerarik inoiz ez genuela galtzen. Bihurrikeriak bata bestearen segidan egiten jarduten genuenean, *fitxoixatan* aritzen ginen. *Ontxe-be zueik fitxoixatan ibilli zaze* (Orain ere zuek bihurrikeriak egiten jardun duzue).

FÍXA

1.- Fidatu (“fiar”, “confiar”). Susmo txarra dagoenean edo ez fidatzeko arrazoiak, aipatzen dugu berba hau; maizenik ezezkako esaldietan. *Ni neu enittake fixako orreaz* (Ni, behinik behin, ez nintzateke horretaz fidatuko).

2.- *Fixateku*. Fidatzeko modukoa (“de fiar”). *Neuk eneuke esango ori albur dakazunoi fixatekuranik* (Nik ez nuke esango aldamenean duzun hori fidatzeko modukoa denik).

FÍXE IXÁN

Fio izan, fidatu (“fiarse”). *Zeu fixeza orreaz?* (Horrekin fidatzen al zara?).

FLEMÍ

Karkaxa (“flema”). Berba hau adin handiko pertsoneri nahiz gaixoei zegoikenez entzuten genuen; eta gehienetan pluralean (*flemak*). *Medikuana juna ta esazta flemiakatela asko ta orreik ata enbittuazela* (Sendagilearengana joan naiz eta esan dit karkaxa dudala ugari eta horiek atera egin behar ditudala). *Gure attittak flemi eukitten dau asko* (Gure aitonak karkaxa asko edukitzen du). Ikus *garrami*, eta *gorru*.

FLOT EÍN

Zerbait urak hartu, zerbaiti urak gainezka egin. *Mollik flot eiñddau* (*Molli*, Nasa Kalea, urak hartu du).

Irailean izaten ziren marea bizietan, *mare punti* (pleamar) zegoen unean, egun batzuetan, Nasa Kalea, *Molli*, urak hartzen zuen.

FLÓTI

Flota (“flota”). *Eunetan eiñddau denporale goorra itxosun, de flota guzti amarrata eon da* (Egunetan ekaitz gogorra egin du itsasoan eta flota guztia portuan egon da). *Arrasteko floti Ondarrukure potentiena* (Arrasteko flota handiena Ondarroakoa da).

FLOTÍN

1.- Azalean (“a flote”). Frantseseko *flotter* berban izango luke jatorria (gaztelaniako “flotar” hitzak ere bai). Kasu honetan jatorriko berbaren esanahi bera ematen diogu. *Ondure jungo zalakun de flotin geature* (Hondoratuko zelakoan, baina, azalean geratu da). *Lelengo ondure junde bañe gero flotin geature* (Lehenik hondora joan da, baina, ondoren, azalean geratu da). Honen sinonimoa, maiz erabilia: *azalin*.

Antonio Perez Bilbaok bere liburuan (108) dioenez bermeotarrek ere erabiltzen dute, beste forma bat emanez. “*Flotán*: Ur azalean, hondoratu barik. *Mukur handi bat dau flotan*”. Bermeotarrentzat honen sinonimoa: *sondafónduen*.

2.- Urak hartuta (“inundado/a”). *Arratsaldeko lauretan Molli flotin euan* (Arratsaldeko lauretan Nasa Kalea, *Molli*, urak hartuta zegoen).

Zerbait urez gainezka dagoela adierazteko, berba honetaz baliatzen gara. *Umik etxin laga nittuzen, da gabaz etxea sartu nittanin, eskatza flotin topa neban* (Umeak etxean utzi nituen, eta gauean etxera itzuli nintzenean, sukaldea urak hartuta aurkitu nuen). Hauek neskak izango ziren. Mutilok jolasean etxean ez ginen inoiz geratzen.

FOLIUE

Txaluparen matrikula (“matrícula de la embarcación”). *Attak, motorra berak pintaban, bañe, eskun dardari eukala-ta neuri esastan foliue pinttateko* (Aitak, motordun txalupa berak margotu zuen, baina, eskuan dardara zeukala, eta niri esan zidan matrikula margotzeko).

FONDIA

Ainguratu (“fondear”). Arrantza motaren bat burutzeko (*txibittan*), nahiz beste arrazoren bat dela medio, aingura bota eta leku jakin batean geldirik egon. *Portun eziñ ixan gendun sartu te fondiata eon giñan baxan kanpun* (Portuan ezin izan ginen sartu, eta ainguratuta egon ginen baian kanpoan). *Fondu botata bazaz, fondiata zaz* (Aingura botata bazaude, ainguratuta zaude).

FÓNDU

1.- Aingura (“ancla”). *Ortze San Klara azpixan fondu botarou te gox guztin zirkiñik eztou eiñ. Naidanbeste txibi atraparou* (Hortxe San Klara azpian bota dugu aingura eta goiz osoan ez dugu zirkinik egin. Txibi ugari harrapatu dugu).

Leku finko batean beste inora mugitu gabe arrantzan egiteko hondora botatzen den tresna: *fondu*. Gaur egun aingurak burdinazkoak dira, baina, garai batean, zurez, harritz eta sokaz arrantzaleek eraikitzen zuten *fondu*. Batelean arrantzara joaten ziren jubilatuei ikusten genien *fondu*; eta inoiz, uretaratzen eta jasotzen ere bai.

“Fondu ixatezan lena, egur bat, gaztaña egurre, bastante lodixe, erdittik ebai, plasona esateakon orrei, plasona; zabaldu te arrixe sartzeben, arri alako andi zapal bat sartu egur tartin, da gero punti etteben lotu axe arrixe goortzeko. Bañe, gero ata zittuen burdiñazkuk”.
(Basterretxea Irusta Jon).

(Antzina, “aingura” izaten zen, egur bat, gaztaina egurra, lodi samarra, erditik ireki luzetara, zabaldu eta harria sartzen zioten, harri handi zapal bat, tartean, eta muturra lotu harri hura gogortzeko. Ordea, geroago burdinazkoak egiten hasi ziren).

2.- *Fóndun*. Arrantzan egiteko modu bat, hots, aingura bota eta leku jakin batean geldirik arrantzan egin. *Fondun*, *fondu botata*, *arrantzan ettezan*, *txibittan*, *pantxotan-da*, *muxarretan-da* (Aingura botata arrantzan egiten zen, txibitan, pantxotan eta muxarretan).

Arrantza mota batzuk horrela egiten ziren (gaur egun ere bai), adibidez txipiroitan.

FORALAK

Eginkizun jakin batzuetarako Bizkaian zeuden guardiak. *Foralak etortezinin, areik partiu etteben errukiripaik* (Foralak etortzen zirenean, haiek egurra ematen zuten errukirik gabe).

Toribio Etxebarriak ere badakar. “Forala. Foral del cuerpo de la Diputación de Vizcaya. *Foralak Bizkaixan eta mikeletiak gure Probintzian*”. Elhuyar hiztegiak honela dakar: “Foral: 1784an, ordena publikoa mantentzea eta gaizkileak harrapatzea helburu izanik, Bizkaiko Foru Aldundiak sortutako guardia”. Gurasoei entzun izan genien, istiluren bat sortzen zenean, edo hauteskundeak zirenean, foralak zaldiz etortzen zirela Markinatik eta Durangotik.

FÓRMAL

Zintzo (“honradamente”). *Okerkexaik eta eiñbaik, formal ibilli gero!* (Okerkeriarik-eta egin gabe, zintzo ibili).

Adizlagun honek, eta honen kideak (*formala* izenondoak) presentzia handia izan dute gure eguneroko berbetan. Garai batean neskek, bai umetan eta bai gaztetan, bihurrikeria eta gaiztakeria handirik egiteko aukera gehiegirik ez zuten izaten, horregatik, *formal ibiltteko* edo *formala ixateko* aholkua mutilei luzatzen zitzaien.

FORMALA

Formala, zintzoa (“honrado/a”, “honesto/a”, “formal”). *Esana eiñ eta formala ixan birde* (Esana egin eta zintzoa izan behar da). Horiek eta antzekoak ziren, eguna joan eta eguna etorri, etxean eten gabe entzuten genituen aholkuak. Zergatik ote?

FORMALIDADI

Ganora, fundamentua, seriotasuna, itxura zaintzea, puntualtasuna (“formalidad”). Horietako bat edo guztiak falta baziren, formalidaderik ez zegoen seinale. *Amen ezta formalidadeik* (Hemen seriotasuna, ganora, falta da). Emandako ordurako lekuren batera agertu eta inor ez bazegoen, eta inor agertzeko itxurarik ere ez, “*Auxea formalidadi!*” (Hau da hau ganora!) botako zuen norbaitek.

FORMÍ

Apaizak (eliza katolikoan) eukaristian sagaratzeko erabiltzen duen ogia; gari-irinez egina, forma biribilean. Gaztelaniako hiztegiak zer den adierazi ondoren honela bukatzen du: “Se le da este nombre antes y después de consagrada”. Errespeturik handienaz ere *ostia* (hostia) berba ahoskatzen ez ginen ausartzen. Beraz, *formi* (forma) izan zitekeen sagaratu (*konsagrataku*) ala sagaratu gabea (*kontsagrabaiku*). Sagaratuak ere sarri hartzen genituen (komunioan), baina

sagaratu gabeak maizago, noiznahi, aukera genuen guztian. Sakristian egoten ziren, eta guk (akolitoak) esku-eskura izaten genituen. Inguruan apaizik ez zebilenean, hartu eta jan; sakristauarekin ere argi ibili behar. Don Jesusek, *Gorozikara* edo *Antiguara* joan behar genuenean (ni bere akolitoa nintzen), “*fórmak eta ardau aztubaik artu*” (formak eta ardoa ahaztu gabe hartu) agintzen zidan. “*Ostixak artu*”, inoiz ez zidan esaten. Hark esan gabe ere *ostixak* (egurra) nahikoa hartzen genuen leku guztietan-eta (*etxin, elixan, eskolan, kalin*). Horrelako lekuren batera joan behar genuenean (*Antiure, Ospittalea, Santa Klara...*), behar ziren baino gehiago hartzen nituen soberakinak nik jateko. Ardoa ere berdin. Botilatxo bat aski izaten zen, baina, bi hartu. Horrela, apaizak bere botilan lagatzen zuena gehi beste botila osoa edaten nuen bederatzi edo hamar urte nituela. *Fórmak gozuk eotezin, bañe, bai ardau-be* (Formak gozoak egoten ziren, baina, bai ardoa ere). Formak, handiak eta txikiak ziren. Handia apaizarentzat, eta txikia jendearentzat. Handia bakarra behar zen, eta txikiak asko. Mojek (*Mojetan*) egiten zituzten formak.

FÓTA

Ogia (“bollo de pan”). Ogi mota bat. *Foteko ogixe* ere esaten zen. *Ondarrun, foteko ogixe panadei guztittan eoten eizan* (Ondarroan, *fota* deituriko ogia okindegi guztietan egoten omen zen). Guk ohiko ogia baino ez genuen ezagutu. Toribio Etxebarriak ere badakar berba hau. “Fota: bollo de pan especial para el desayuno”. Ondoren honela ematen digu adibidea: “*Fotak ziran txakur-txikikuak eta txakur-aundikuak*”.

FRAENTSAK

Frantsesak (“franceses/as”). Bietara entzun daiteke: *frantsesak* eta *fraentsak*. *Fraentsak or dabiz nai daben guztik etten, da guk txistik eziñ eiñ*. (Frantsesak hor ari dira nahi duten guztia egiten, eta bitartean guk ezin ezertxo ere esan).

Itsasoari eta itsasoko kontuei zegokienean erabiltzen zuten berba hau horrela. Arrantzale frantsesak (nahiz eta euskaldunak izan) ez ziren hain ongi ikusiak, eta hemengo arrantzaleen atzetik zebiltzan frantses armadako txalupak okerrago.

FRAIXKORENAKO GIXONA

Fraixko (Frantzizko) zuen izena, eta deitura Aristondo. *Kofrai barriko etxik* deituriko etxeetan bizi zen. Andrea ere ezagutzen genuen. Sei edo zazpi seme-alaba zituzten. Beraien semerik gazteena (Bitoriano) gu baino apur bat zaharragoa. Txalupa berde bat zuten, *Frantzizkorena* izenekoa. Baina, aurretik izan zuten beste bat hori kolorekoa. Txalupa bera (txalupa beti uretan) izan ezik, gainontzeko ondasun guztiak, txalupak arrantza egiteko behar zituenak, gu ibiltzen ginen auzoan (*Kanttopin*) edukitzen zituzten: *batela, erramuk, estrapuk, toletak, sokak, sarik, karruk, biberuk, espetak, kañaberak, borei, kortxuk, beunak, otzarak, kajak eta beste gauza guztik*.

Gizon haren lana, bere ondasunak zaintzea zen, eta gurea, berriz, gorago izendatutako tresneria guzti hori jolaserako erabiltzea. Berak ondasunak zaindu behar zituen, guk aldiz, bera zaintzen genuen, ea nondik azaltzen zen. Denon artean, ez zitzaigun zaila egiten. Bazetorrela norbaitek ikusi orduko oihanean tximuek gepardoa sumatzean alarma jotzen duten gisa berean egiten genuen oihu: *gixona, gixona, gixona*.

Harrapatzen zuena, barnean metaturik zeraman amorrazio eta ezintasun guztiak eragindako bortxakeriaz astintzen zuen. Orduan guretzat, gizon hura gaiztoa zen. Eta gu berarentzat? *Inpreñuko demoniuak!* Beste gizon batzuk ez ziren hain gaiztoak. Ezta beste ume batzuk ere gu bezain okerrak.

FRALLÍ

1.- Fraidea (“fraile”). *Ondarrun ezeuan konbentoik, bañe sermoik ettea etortezin frállik* (Ondarroan ez zegoen fraideen komenturik, baina, sermoiak egitera etortzen ziren fraideak).

Saturrararen apaizgaitegia zegoen eta apaizak ugari sumatzen genituen hurbiletik; fraideak gutxiagotan. Misioak ematera eta sermoiak egitera behin edo behin azaltzen ziren herrian. Mutiko bila ere bai. Gure sasoiak “fraide joan” ere mordoak egin zen (agustino, sakramentino, beneditar, frantziskotar eta abar), baina, komentuan geratu gutxi. Gu ere horrelaxe joan ginen Lazkaora zazpi lagun. Inor ez ginen geratu. Lehendabizi Andres (Arrizabalaga) etorri zen bueltan. Azkena ni neu.

Behin batean Zarautzen aurkitu nituen ondarrutar batzuk, ni baino apur bat gazteagoak. Kontatu zidaten berrogeita hamabost urte betetzean jubilatuko zirela (arrastean ibilitakoak ziren). Ni ere adin horretan gustura jubilatuko nintzela esan nien. Berehala bota zidan batek: *Bai bañe, zu frálle juntziñan* (Bai, baina, zu fraide joan zinen).

2.- *Frálle jun*. Fraide joan, hots, fraideen komentuan sartu (“*entrar en un convento decidido a hacerse fraile*”). *Sasoi baten jente asko jutezan fralle, bañe, bueltan-bueltan etorri-be asko ettezin. Geatu ezin asko etten. Julian Txikixe fralle juntzan, bañe, a antxe geatu zan; Virgen del Pilar-kuk, Arantzamenditarra-pe bai* (Garai batean jende asko joaten zen fraide, ordea, poliki-poliki, itzuli ere asko egiten ziren. Geratu ez ziren asko egiten. Julian “*Txikixe*” fraide joan zen, baina, hura hantxe geratu zen; “*Virgen del Pilar*”koak, *Arantzamenditarrak* ere bai).

FRÁNCO

Francisco Franco. 1936ko uztailaren 18an, Espainiako Errepublikaren aurka golpea eman zuen militarra. Hasieran entzun besterik ez genuen egiten bere izena, gerra garaian eta gerra ostean egin zituenak. Geroago, txapon guztietan eta eskolako liburuetan ikusten genuen bere irudia. Franco ez genuen maite, bere irudia ere ez; baina, *pezeti* bai. Zinemara joaten ginenean, “Nodo”an ere sarri agertzen zen bera. Beranduago oso hurbiletik ezagutu genuen, zori txarrez, bere jokabidearen eta politikaren ondorioak jasan ere bai latz. Franco hil ostean, gizon bati entzun nion: *Francoran tokixan ezta otz andirik* (Franco dagoen lekuan ez dago hotz handirik). Infernua dagoela ez al dute bada esaten?

FRÁNKU

Zabala, zakarra, irekia, indartsua, gogorra. Adjektibo hau nire memorian, guk ez baitugu inoiz erabili izan, *itsoso* (itsaso) hitzari lotuta gorde izan dut, beti horrela entzuten nuelako. *Itxoso frankun, an kopla gitxi ibilltten dau jentik*. (Itsaso zabalean, zakarrean, jendeak kopla gutxi ibiltzen du).

FRANTSEZ ESKUALDUNAK

Frantses euskaldunak, Euskal Herriko iparraldeko euskaldunak (“*vascos/as del estado francés*”). “*Españin*” bixi giñan *eskualdunak geu giñan; bañe Frantzian-be bixizin eskualdunak: frantsez eskualdunak* (“*Espainian*” bizi ginen euskaldunak gu ginen; ordea, “*Frantzian*” ere bizi ziren euskaldunak: frantses euskaldunak).

Eskolan ez ziguten irakasten baina, etxean bai, bazirela Frantziako estatuan bizi ziren euskaldunak: *frantsez eskualdunak*. Gerra ostean han bizi izandako asko ziren eta haien testigantza ere bagenuen. Gainera, noizean behin iparraldeko txalupa txikiak hegalaburra saltzera etortzen ziren Ondarroara popan ikurrina zutela. Hori zela eta ez zela istilu bat baino gehiago sortu izan zen, Ondarroako aguazilak guztiz urduri jartzen baitziren. Gu berriz, pozarren. *Frantsez eskualdunak arrañe saltzea etortezin* (Iparraldeko arrantzaleak arraina saltzera etortzen ziren). Zenbait abestik (*Agur Zuberoa*) ere gauza bera adierazten ziguten. Bagenekien haiek beste euskalki bat mintzatzen zutela, baina, hizkuntza bera genuela.

FRÉnte EIÑ

1.- *Frente eiñ*. Aurre egin (“*hacer frente*”). *Arratoik frente eitzan txakurrai, eta txakurrak atzea* (Arratoiak aurre egin zion txakurrari, eta honek atzera egin behar izan zuen).

2.- *Frénte emón*. Aurpegi eman, aurre egin (“*hacer frente*”). *Kalandiko lapandilli (Julian Gaizto, Dia, Salbador, Julian Txikixe ta konpañi) etorri zan, da eurak asko gexazin, bañe frente*

emon gentzen (Kale Handiko taldea etorri zen, eta beraiek askoz gehiago izan arren aurpegi eman genien). *Goiko Anjel Arro, suaibe frente etteko gixona zan* (Gure goian bizi zen Anjel “Arro”k suari ere aurre egingo zion).

FRESKALA

Dezenteko hotza (“frescal”). *On ez urten ixetako kalea. Ontxe nator kaletik eta freskalara demasa* (Orain ez irten ezertarako kalera. Oraintxe nator kaletik eta dezenteko hotza egiten du). Berba hau gazteen ahotan barik pertsona nagusien ahotan entzungo dugu.

FRESKERI

Tranpadura, goitegia (“fresquera”). *Guk ez geunkan freskeraik, eta freskeran gordeteko gauza andiri-pezu, arraño ixan ezik* (Guk ez genuen tranpadurarik, eta tranpaduran gordetzeko gauza handirik ere ez, arraina izan ezik).

Oraindik hozkailurik ez zegoenean, janariak *freskeran* gordetzen ziren. Baina, horretarako bi gauza izan behar: *jateku* (janaria) eta *freskeri* (tranpadura). Bata falta bazen, bestea soberan zegoen. Eta leku askotan horrelaxe zen, ez *freskeraik* eta ez janaririk. Gure kasuan, *freskeran* gordetzeko moduan, arraina izaten genuen, hamar egunetik behin aita itsasotik etortzen zenean: *leatza, lupiñi, txibixak, barbaiñak, besiue, kokotxak, langustiñuk eta abar*. Baina *freskeri* falta. Aldamenean bizi zen izeba Klarak zuen *freskeri*. Osterantzean, gurean ez zen bi egunetan gordetzeko moduan ezer sobratzen, asko baikin. Ugaritasun hori hamar egunetik behin izaten genuen, eta arraina *freskeran* ezin izaten zen gorde hiru egunetan baino luzaroago. *Ixiko Klaraneko freskeratik ekarritaxuz barbaiñak, antxeraz-da* (Izeba Klararen etxeko tranpaduratik ekar diezazkizazu barbarinak, hantxe daude eta).

FRESKOAKO

Erosle handiek ondoren saltzeko eta berehala jateko hartzen duten arrainari deitzen diote horrela. Beste aukera? Kontserbarako. *Gaur antxoba gexena freskoako saldure* (Gaur saldu den antxoa gehiena *freskoako* izan da).

FRÉSKU

Freskoa (“fresco/a”). *Eroze arraiñ-be fresku bara, arek eztauke atxekixaik* (Zernahi arrain mota delarik ere, freskoa baldin bada, hark ez du aitzakiarik). *Arraiñ fresku gauza ederrara* (Arrain freskoa gauza ederra da).

Gauza bat da arrain *fresku*, eta bestea *fresko-fresku*, hots, harrapatu berria: baldean saltoka dabilela garbitu, frijitu eta jan. Freskotasuna neurtzeko bi alderdi izan behar dira kontuan: harrapatu denetik zenbat denbora pasa den eta, non eta nola gorde den. Arrain batzuetatik besteetara desberdintasun handia dago. Antxoa izan ala zapoa izan ez da berdina. Arrain gehien kasuan, jateko, zenbat eta freskoago hobe. Dena den, ganaduaren haragia hil berritan jan behar ez den bezala, txipiroia, adibidez, jan orduko hobe hozkailuan pare bat egunetan izatea. Baina orokorrean, arrainak freskoa behar du izan.

Arraina freskoa den ala ez igartzeko, sakatsa ikusi ea gorri dagoen; eta begietara begiratu nahiz eta bera zuri begira ez egon.

Toribio Etxebarriak, berba honen adibide batean arrainaren freskotasunari egiten dio aipamena: “*Sardiña fresku freskua saltzen etortzen zan Ondarruatik*”.

FRONTALA

Euskarri nagusia (“frontal”). Etxeetan zegoen habe nagusiari deitzen zitzaion frontala. Antzinako etxeetan zurezkoa izan ohi zen. Gure etxeetan *frontala* igeltsuz estalia zegoen. Ordea, lehenago, habe nagusi hori bistan egoten zen. *Frontala buruaz jo ta aski eiban* (Habe nagusia buruaz jo eta burua ireki zuen).

Gure aitak, bere amaren ama etxe onekoa zela adierazteko, oparotasunaren ezaugarri, esaten zuen, “*Frontalin gaztaik eukitten zittun bata bestin ondun*” (Habe gainean gaztak edukitzen zituen ilaran).

FRONTÓI

Frontoia, pilota lekua (“frontón”). *Neun aterri euanin frontoi beti eotezan beteta; danok pelotan ibiltten giñan* (Neguan, ateri zegoenean pilota lekua beti beteta egoten zen; denok jarduten genuen pilotan). *Eurixe eiñddau te frontoi bustittera* (Euria egin du eta frontoia bustita dago). Pilotan mutilok jarduten genuen; neskek ez. Ordea, bazen salbuespenik. Gure garaian behinik behin, bi neska aritzen ziren esku pilotan, bai frontoian, eta bai *Guzurretxi* deituriko pilota lekuan: Pili Baskaran eta Maria Isabel Etxebarria. Bi hauek sarri aritzen ziren pilotan, eta zenbait mutilek baino hobeto egiten zuten.

Berba hau entzuten genuen, eta erabili ere bai, baina, ez sarriegi. Izan ere, zaharragoek *frontoi* berbaren ordeztu *pelota plazi* esaten zuten; eta guk *plazi*.

FÚEGO ARTIFIZIALAK

Su artifizialak (“fuegos artificiales”). *Andramai eunin gabaz fuego artifizialak astezinin emozionata eoten giñan aettei beire; amattu arte beirik kendu-bez* (Andre Mari egunean gauez su artifizialak hasten zirenean txundituta egoten ginen haiei begira; bukatu arte begirik kendu ere ez).

Urtean behin, *Andramai eunin* (Andra Mari egunean: abuztuaren 15ean), gaueko hamarretan ikusten genituen. Gurasoekin, *fuego artifizialak* ikusi eta ondoren *Kresala* tabernara (gure osaba-izeben taberna) mantekadua jatera. Ez genekien munduan beste inon izaten zirenik su artifizialak. Ikuskizun aparta iruditzen zitzaigun. *Gutzako, fuego artifizialak beti ixatezin ikusgarrixak* (Guretzat, su artifizialak beti izaten ziren ikusgarriak). Horrelako kolore, argitasun eta zaratarik ez genuen beste inoiz inon ikusten eta entzuten. Liluraturik geratzen ginen.

FUÉGU IBILLI

1.- Zerbaitetan gogotsu etengabe aritu. *Arratsalde guztin beko andritabill bai fuegu kantaten* (Beheko andrea arratsalde osoan ari da jo eta ke kantatzen). *Gaur goxin Tomasek ibilliraben fuegu egurrak txikitzen!* (Gaur goizean Tomas gogotsu aritu da egurrak txikitzen).

2.- *Fuégugun ibilli*. Gogotsu aritu. *Beko krixari, kristalak garbitzen ibilliran bittartin fuegun ebillen kantaten* (Beheko neskameak, kristalak garbitzen aritu den bitartean gogotsu ekin dio kantatzeari).

FUELA

Futbola, futbol partida (“fútbol”, “partido de fútbol”). Bietara entzun zitekeen: *fuela, fuola* (*fuelea/fuolea, fuelisti/fuolisti*).

Arauturiko kirolen artean, futbola eta esku pilota ziren gure artean arrakasta handiena zutenak. *Bixar fuelara* (Bihar futbol partida dago). *Arratsaldin fuelin ibilliga eta oñetakuk zikiñddurouz* (Arratsaldean futboleak aritu gara eta oinetakoak zikindu ditugu). *Gaintza fuelista famau ixantzan* (Gainza futbolari trebea izan zen).

FUELIÑE

Futbolina (“futbolín”). *Fuoliñe* ere entzun zitekeen. Oso jostailu erakargarria egiten zitzaigun, baina, garestiegia: partida bakoitza pezeta bat. Pezeta zulotik sartu, eta boleak irteterakoan ateratzen zuten zaratak emozioa sortzen zigun. Bi tabernatan zegoen: *Café Marina* eta *Antzomendi* tabernetan. Jokatzera sarri ez ginen joaten, baina, bai begira egotera. Izan ere, harriagarria zen zenbaitek nolako abilezia zuten gola sartzeko edo bola geratzeko. Baina, zer gertatzen zen? Tabernako jabeak ez zitzaien bat ere gustatzen taberna barruan ume koadrila futbolinari begira edukitzea. Horregatik, kanpora bidaltzen gintuzten.

FUELISTI

Futbolaria, futbol jokalaria (“futbolista”). *Aurrerako fuelistak danak ezautzen genduzen, eta primera dibisiñoiku-pe asko. Ordun ezeuan telebisiñoirik, bañe, kromupai; eta kromutatik ezautzen genduzen, ondo gañea* (Aurrera futbol taldeko jokalaria denak ezagutzen genituen, eta lehen mailakoak ere asko. Garai hartan ez zegoen telebistarik, ordea kromoak bai, eta kromoetatik ezagutzen genituen, ongi gainera).

FUÉRA

Kanpora, ospa, alde (“largo”, “fuera”). *Fuera amendik, zueik ezaze amenguk-eta* (Ospa hemendik zuek ez zarete hemengoak eta).

Berba hau inoiz ez zen aholkua izaten, agindua baizik. Leku itxi batetik “kanpora” botatzeko, nahiz leku irekitik alde egin dezala agintzeko, erabiltzen zen. *Fuera* soilik ere entzuten zen, baina, *fuera amendik* (alde hemendik) sarriago. *Fuera amendik, bestelaik arpexe apurtukotzut* (Alde hemendik, bestela, aurpegia txikituko dizut). Mehatxua hain borobila zenean, hobe isil-isilik kearena egitea. Horrelako edo antzeko mehatxuak nagusiagoek egiten zizkieten txikiagoei. Alderantziz inoiz ere ez.

FUERAKA

Kanporaketan. Talde handian pilotan eskuz aritzeko modu bat, jolasa: jokalaria berak bi aldiz segidan ezin jo zezakeen. Gainontzean nornahik jotzen zuen pilota, ahal zuenak edo erosoan zetorkionak. Tantoa galtzen zuena kanporatu egiten zen, eta besteek segi jokatzeko, bat geratu arte. Berritro hasten zen jokoa. Faltarik egin gabe azkena geratzen zenak, sari gisara, hurrengo jokoa tantoa galdu arren jokatzeko aukera izaten zuen hots, besteek baino aukera bat gehiago.

Tantoa egin eta erantzule garbirik ez bazegoen, biren artean (pilotatik gertuen zeudenak) ematen zuten tantoa galdutzat. Gure herrian: *pataparrami* (batak *parra bi*). Gipuzkoako alderdi anitzetan: “biok bat”. Biek jarraitzen zuten jokatzeko, baina, elkarren segidan ezin zuten pilota jo. Bietako batek tantoa galtzen bazuen, biak kanpora. Bietako batek tantoa egiten bazuen, berritro aske, beste jokalarien pareko geratzen ziren. *Arratsaldin zazpi lagun ibilliga fueraka* (Arratsaldean zazpi lagun ibili gara kanporaketan).

Bi lagun biltzen ginenean partidua; ez zegoen beste aukerarik. Bat askoz hobe bazen, abantaila emanda: tantoak emanda, esku bakarrez edo beste era batera. Hiru edo lau zeudenean ere berdin: partidua. Gehiago elkartzen ginenean: *fueraka*.

Sakea nork ateratzen zuen? Tantoa egin ondoren pilota eskuratzen zuenak. Baldin eta sakea atera nahi bazenuen, erne ibili behar.

FÚMA

Erre, zigarroa erre (“fumar”). *Fumáti txarra zala esateozkuen, bañe ixte gixon guztik fumateben. Baeuazen fumaten ezebenak, bañe asko ez* (Erretzea kaltegarria zela esaten ziguten, baina, ia gizon guztiek erretzen zuten. Bazeuden erretzen ez zutenak, baina, gutxi). *Koruko kantori zanda osaba Prudenek ezeban fumáten* (Koruko abeslaria zen eta osaba Prudenek ez zuen erretzen). Gure aurrekoek ez zuten inoiz erabiltzen berba hau; haiek beti “erre”. *Fumáteaguz kofrai azpire* (Zigarroak erretzera goaz Kofradiako etxeen azpira). *Iñok ez ikusteko lekun fumáten gendun baezpaanbe* (Badaezpada ere inork ez ikusteko lekuan erretzen genuen). *Maxuk fumáten atrapagattu eskolako komunetan* (Maisuak erretzen harrapatu gaitu eskolako komunetan).

FUNDAMENTU

1.- Ganora (“fundamento”, “fuste”). Biak erabili izan dira sarri: *fundamentu* eta *ganori*. *Amen etxin ezta fundamentoik* (Etxe honetan ez dago ganorarik). *Fundamentoik eztaukenak gauzak eztottuz ondo etten* (Ganorarik ez duenak gauzak ez ditu ongi egiten).

2.- *Fundamentoz*. Ganoraz (“como es debido”, “con garbo”). *Biarra fundamentoz eixun* (Egin ezazu lana ganoraz). *Gauzak fundamentoz esan* (Gauzak ganoraz esan).

3.- *Fundamentozku*. Ganorazkoa, behar den bezalakoa (“garbosa/o”, “de mucho fundamento”, “decente”). *Biarreako niri fundamentozko pertsonak gustateaztaz* (Lanerako niri ganorazko pertsonak gustatzen zaizkit). *Zelako matrallo alu ekarrizu? Ekarriztaxu fundamentozko matrallu* (Hau da mailua ekarri duzuna. Ekariezadazu behar den bezalako mailua). *Or txalopan ezta maiñel fundamentozkoik* (Txalupa horretan ez dago ganorazko arrantzalerik).

FUNDÍU

1.- Erre (“fundir”). Bonbillagatik baizik ez da erabili izan. *Komuneko bonbilli fundiu eiñdde* (Komuneko bonbilla erre egin da). *Kuartuko bonbilli fundiutera* (Gelako bonbilla erreta dago). Zentzu honetan, beste ezein testuingurutan ez dut entzun berba hau.

2.- Diruari dagokionean, (*diru fundiu*), dirua modu errazean xahutzea esan nahi du. *Ekarteotzazen diro guztik onek andrionek otzin fundiuteottuz* (Ekartzen dizkiodan diru guztiak, andre honek berehala xahutzen ditu). *Artu genduzen diruok, jun giñan Bilboa ta danak fundiu* (Hartu genituen diru guztiak, joan ginen Bilbora, eta dena xahutu genuen).

FUNDOKA

Umetan egiten genuen jokoa. Jolasa ez, jokoa baizik, tartean dirua izaten baitzen. Joko berari bi eratara deitzen zitzaion: *fundoka* eta *ingelestin*. Hain zuzen ere, txanponak ziren, jokoa parte hartzeko behar ziren tresnak. Horma batetik distantzia jakin batera marra bat egin, eta marra hartatik partehartzaile bakoitzak txakur handia (txanpona) botatzen zuen ormatik gertuen uzteko ahaleginetan. Horma jotzen uzten bazenuen hobeto, hori gainditzea ez baitzen erraza. Baina, posible zen. Txanpona zutik ormaren kontra okertuta lagatzen zuenak irabazten zuen. Posizio horri *tuntux* deitzen zitzaion. Ikus, *tuntux*.

FUNTZIÑOI

Funtzioa, elizkizuna (“función”, “acto solemne religioso”). *Alaku ero bestelaku, elixan funtziñoi iluntzero ixatezan* (Nolako edo halako, elizan elizkizuna iluntzero izaten zen).

Guretzat esanahi zehatza zuen berba honek: iluntzetan elizan (parrokian) burutzen zen elizkizuna. Gehienetan, zerbait berezirik ez zegoenean, arrosarioa eta *salbi* (*Salve Regina*). Maiatzean Ama Birjinari buruzko elizkizun berezia. Hala ere *funtziñoi* berezi samarrak sarri izaten ziren.

Gauean etxean hanka sartu orduko, “interrogatorioa”: *Funtziñoiñ ixantza?* (Elizkizunean izan al zara?). Izan bagina, erantzuna: bai. Eta izan ez bagina ere bai. Ondoren zetozen egiaztapenak eta larritasunak.

“Titiriteroek” ere noizbehinka ematen zituzten ikuskizunak eta emanaldiak herriko plazan, baina, horiei ez genien *funtziñoi* deitzen. *Funtziñoi* elizakoari bakarrik.

FUTZ EIÑ

Putz egin (“soplar”). *Futz fuerte enbizan sue amatateko. Bañe, batzutan futz, suai iñddarra emoteke-be enbirrixatezan* (Putz gogor egin behar izaten zen sua itzaltzeko. Ordea, batzuetan, putz, suari indarra emateko ere egin behar izaten zen). *Futzara baten amataxuz kandela guztik, eta kittu* (Putz gogor eginez itzal itzazu kandela guztiak, eta kito).

Sua itzaltzeko egiten genion pospoloari edo kandelari *futz*. Zaharragoak ikusten genituen suari *futz* egiten kontrako aldean eskua babes gisara jarrita. Ez genekien zergatik, baina, guk ere horrela egiten ikasi genuen. Elizan ere hurbil zeuden kandelak horrela itzaltzen genituen, haize bolada indartsua botata. Ordea, aldareetan, goiko aldean ere izaten ziren argimutilak (*kandelabruk*). Haiei alferrik zen putz egitea, urrutiegi baitzeuden. Sakristauak (Domingok) zuen makila luze bat, muturraren alde batean kandelak pizteko ziria zuena, eta bestean itzaltzeko, burdinazko kapusaia txiki beltz bat. Hura bezalakorik ez zegoen. Geu txikiak ginen baina, hura leku guztietara heltzen zen.

Mantekauai (mantekaduari) ez genion *futzik* egiten baina, bai sopa beroari edo amak irakiten ateratzen zizkigun babarrunei. Janari beroari *futz* egin behar, jaten denborarik galdu gabe kalera azkar irteteko.

Argia joaten zenean, beraz, sarri samar, kandelak pizten genituen eta etortzen zenean *futz* egin itzaltzeko.

Oraingo garai berri hauetan, norbere eguna iristen denean (umeen kasuan) *futz* egin behar izaten da indartsu, pastolean jartzen diren kandelatxoak (betetzen diren urteak adina) *futzara* bakar batez denak batera itzaltzeko. Orduan ere gustura egingo genuen hori, baina “tartarik” ez genuen izaten. Amak eginiko txokolate beroari egiten genion *futz* hoztu bitartean.

FÚZKE

Putz eginez. *Fuzke* bi egoeratan ari gaitezke. Behin eta berriro putz eginez kandela edo beste zerbaiz itzali nahian, edo, arnasa estututa dugunean. *Umi fuzke ebillen bañe, eziban kandelaik amata* (Umea puzka ari zen baina, ezin zuen kandela itzali). *Fuzke alla zan kantsa-kantsa eiñdde* (Puzka heldu zen, neka-neka eginda). Egoeraren adierazpena indartu nahi bada, errepikatu egiten dugu. *Fuzke-fuzke ebillen kandelu amata naxan* (Puzka-puzka ari zen kandela itzali nahian).